

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1982 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1983

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1982

VILNIUS

1983

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1982

VILNIUS

1983

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1982

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1983

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (*vyr. redaktorius*), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (*sekretorė*), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (*vyr. redaktorius pavaduotoja*)

ISTORIJOS TERMINIJA

Šio skyriaus konsultantas
filol. m. k. Kazys Gaivenis

ŽEMĖS PLOTO MATAI: VALAKAS, MARGAS

Pastaraisiais dešimtmečiais istorikai pareiškė naujų minčių dėl valstiečių žemėnaudos, ypač jos vienetų — skirtinių sklypų — tyrimo ir istorinės metrologijos objekto. D. Pochilevičius apie diskusiją dėl valako dydžio — ar jis buvo 30 ar 33 margų — 1952 m. rašė: „Valakas — plotas turi 30 margų. Valakas — skirtinis sklypas (тягло), priklausomai nuo žemėtvarkos pobūdžio, naudmenų ir objektų, gali būti įvairaus dydžio. Nesupratimas šio pagrindinio principo istorinėje literatūroje sukėlė nevaisingą ginčą dėl valako dydžio“¹. S. Sreniovskis 1955 m. kritikavo buržuazinius istorikus, kurie remiasi ne kaimo ir valstiečių ūkio struktūra dvaro sistemoje, ne realiu žemės arealu, o tariamai geometriniu, istoriškai nesikeičiančiu lanu kaip skirtinio sklypo matu. Jis įrodinėjo, kad lanas buvo ne tik žemės ploto matas, bet ir natūralus ūkinis vienetas. XVI a. Lenkijoje lanas buvo dar nepastovaus ir nenustatyto dydžio². Estų istorikai H. Ligis ir kiti 7-ojo dešimtmečio pradžioje taip pat atmetė įsigalėjusią nuomonę, jog hako realus dydis ir sudėtis per istorijos laikotarpius nesikeitė³. Dėl tokios nuomonės buvo sutapatinamos hako — mato ir hako — skirtinio sklypo sąvokos. E. Tarvelis ištyrė hako žemėnaudos ir apmokestinimo funkcijas nuo XIII iki XIX a. Jis atsižvelgė į kaimo struktūrą, žemėnaudos sistemas, realių valstiečių ūkių dydį bei ekonominį pajėgumą, darbo našumą ir kitus faktorius⁴. Suprantama, toks

¹ Похилевич Д. Л. Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI—XVII вв.—В кн.: Материалы по истории земледелия СССР. М., 1952, сб. 1, с. 361. Valaką — matą ir valaką — skirtinį sklypą D. Pochilevičius skyrė ir anksčiau išspausdintame straipsnyje: Волока и надавок в землеустройстве господарских крестьян при Сигизмунде Августе. — Доклады и сообщения Львовского гос. ун-та, 1949, вып. 2, с. 66.

² Sreniowski S. Uwagi o lanach w ustroju folwarczno-pańszczyźnianym wsi polskiej.—Kwartalnik historii kultury materialnej, 1955, Nr. 2, p. 301—302. Dėl lano dvejopos reikšmės — mato ir žemės valdos — dar XIX a. pasisakė Vilhelmas Kolbergas: O lanach i włokach.—Biblioteka warszawska. Warszawa, 1870, t. 4, p. 429.

³ Zg. Tarvel Э. О применении единиц землепользования в сравнительно-исторических исследованиях: (по материалам истории Эстонии).—Археографический ежегодник за 1972, М., 1974, с. 117—118.

⁴ Tarvel Э. Основы землепользования и обложения эстонского крестьянства в XIII—XIX веках: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук.—Таллин, 1971 Tarvel E. Adramaat: Eesti talurahva maakagutuse ja maksutuse alused 13.—19. sajandil.—Tallinn, 1972.

kompleksinis valstiečių sklypų tyrimas tik iš dalies susijęs su istorine metrologija. Kita vertus, žemėnaudos vienetų negalima tirti iš siaurų metrologijos pozicijų.

Feodalizme, įvedant žemės ploto matus, jų vienetais tapdavo normalūs dažniausiai pasitaikantys valstiečių sklypai. Todėl ne tik Pabaltijyje ir Lenkijoje, bet ir kitose šalyse mato ir skirtinio sklypo (hakas, lanas) pavadinimai dažnai sutapo. Tačiau mato vieneto plotas ir realaus sklypo plotas, įvedant matus, galėjo skirtis. Ilgainiui skirtumas dėl įvairių priežasčių didėjo.

Kai kurie žemės vienetai nebuvo matais. J. Ševčik, knygos apie valaką autorė, Lenkijoje prie nenustatyto dydžio žemės vienetų priskiria *dziedzina, żrzeb, ślad, płosa, dział*, o matais laiko *ług, radło, lan, morg, ju(s)trzyzna, włóka*⁵. Iš anksčiau minėto matyti, kad lanui, valakui ir plūgui (żagrei) negalima priskirti vien geometrinio matavimo funkcijos.

V. Kulia, apžvelgdamas žinomo metrologijos specialisto E. Štamo darbus, priekaištauja jam dėl formalistinio metodo, esą jis stengęsis nustatyti matų metrinis ekvivalentus, neturėdamas pakankamai duomenų⁶. Kulios nuomone, „ikimetriniai matai kaip tik dėl to, kad yra nekonvencionalaus, o prasminio pobūdžio, kaip tik dėl to, kad yra valdžios atributai ir klasiųjų privilegijų įrankiai, kaip tik dėl to, kad su jais kartais susijusi atkakli klasių kova — turi daug konkretaus visuomeninio turinio, kurio atskleidimas turi būti pagrindinis istorinės metrologijos uždavinys“⁷. A. Gilevičiaus 1936 m. suformuluotą istorinės metrologijos uždavinį — „tikslus senųjų matų nomenklatūros nustatymas, matavimo sistemos rekonstrukcija bei kiekybinis senųjų matų apibūdinimas ir jų perskaičiavimas į dabar vartojamus vienetus“⁸ — Kulia laiko tradiciškai siauru, neatskleidžiančiu istorinės metrologijos funkcijos⁹.

Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje istorinės metrologijos uždavinys suformuluotas taip: „santykių tarp [matų] vienetų aiškinimas ir jų išraiška dabartiniais vienetais [...], taip pat vienetų pavadinimų kilmės tyrimas“¹⁰. Prie šio apibrėžimo galima pridurti, kad reikia tirti matų ekonominę ir socialinę turinį (arba bent atsižvelgti į jį), jų paskirtį (funkciją), tačiau šių dalių negalima laikyti svarbesnėmis už kitas istorinės metrologijos uždavinio sudėtines dalis. Be to, atskleisti matų socialinę turinį ne mažiau yra galimybių tyrinėjant amatus, prekybą, valdžios ekonominę

⁵ S z e w c z y k J. Włóka. Pojęcie i terminy na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi.— Warszawa, 1968, p. 15, 38, 39, 69. Apie laną ir valaką kaip skirtingus sklypus autorė užsimena savo knygos paskutinėje išnašoje (p. 103). Kai kurie terminų lietuviški atitikmenys neaiškūs. Todėl visus terminus pateikėme, nekeisdami originalo rašybos.

⁶ K u l i a W. Problemy i metody historii gospodarczej.— Warszawa, 1963, p. 587.

⁷ Ten pat, p. 624—625.

⁸ G i l e w i c z A. Studia z dziejów miar i wag w Polsce. Cz. 1. Míary pojemności i ciężaru (wagi).— Sprawozdania Tow. naukowego we Lwowie, 1936, t. 16, Nr. 3, p. 315.

⁹ K u l i a W. Min. veik., p. 625.

¹⁰ Метрология.— В кн.: ЫСЭ. 3-е изд., 1974, т. 16, стр. 501. Panašiai apibūdinamas uždavinys ir Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje: „Istorinė metrologija [...] aiškina istorinių ir regioninių matavimo vienetų kilmę, vertę, santykį su metrinės matų sistemos vienetais“.— Metrologija.— Kn.: Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1981, t. 7, p. 447.

politiką, valstiečių žemėnaudą, klasių kovą ir kitus ne istorinės metrologijos klausimus.

Istoriografijoje mažai krepiama dėmesio į istorinės metrologijos tyrimų metodiką: negvildenami klausimai, kuriais atvejais, kaip ir kokių tikslumu įmanoma nustatyti ikimetrinių matų realius dydžius.

Siame straipsnyje *valaką* ir jo sudėtinę dalį *margą* nagrinėjame kaip metrologijos objektus. Paliesime šių matų atsiradimą, jų pavadinimų etimologiją, funkciją, realų dydį bei santykį su metriniais ir rusiškais matų vienetais. Per 200 metų apie valaką susikaupė daug istorikų darbų. Juose yra ginčytinų ir neišspręstų klausimų. Be to, kaip matėme, istorijos mokslas kelia naujų problemų. Todėl negalima pasitenkinti enciklopedinio pobūdžio teiginiais. Kita vertus, dėl šaltinių stokos bei nepakankamo jų išaiškinimo archyvuose visų problemų išspręsti neįstengsime. Valako ir margo ekonominį-socialinį turinį paliesime tiek, kad būtų aiški šių terminų funkcija.

V. Pičeta mano, kad Lietuvoje (Lietuva čia vadiname Lietuvos DK dalį, kuri dabar įeina į Lietuvos TSR sudėtį) žemė anksčiausiai buvo matuojama valakais Žemaitijoje: 1509, 1522, 1523 m. Tačiau reikia sutikti su akad. K. Jablonskiu, kad ši nuomonė kilo iš neteisingo publikuotų dokumentų datavimo ir todėl yra klaidinga. Karalienė Bona po 1540 m. įsakė matuoti valstiečių žemes valakais pietų Baltarusijoje (Polesėje). Lietuvoje valakai atsiradę vėliau — 1547 m., kai Žygimantas Augustas nusiuntė matininkus į Alytaus, taip pat Slonimo ir Msciboro žemes¹¹. Lietuvos DK valakais anksčiausiai matuota žemė Palenkėje, kurioje buvo kurdinami kolonistai, t. y. jau Vytauto laikais¹². Jie minimi Vytauto 1430 m. sausio 2 d. Gardine išduotoje privilegijoje Drogičino žemės Belsko miestui, taip pat Aleksandro 1496 m. gegužės 2 d. privilegijoje („mansos alias włoki“) ¹³. J. Ševčik duomenimis, Mazovijoje pirmą kartą valakai paminėti 1409 m.; į vakarus nuo jos esančioje Kujavijoje — 1419 m., Dobrynės žemėje — 1433 m., o Lencicos žemėje — dar anksčiau negu Mazovijoje — 1400 m.¹⁴ E. Štamas, remdamasis F. Loiko rankraščiu, mano, kad Mazovijos šaltiniuose valakai minimi jau 1386 m., o Lomžos žemėje — 1413 m.¹⁵

Valakas — žemės vieneto pavadinimas — daugiausia buvo paplitęs Mazovijoje ir beveik nepasitaiko Didžiojoje ir Mažojoje Lenkijoje. Jau S. Gžepskis 1566 m. rašė, kad matininkų daug daugiau yra Mazovijoje negu kitose Lenkijos vietose¹⁶. Terminas *pomiara* XV a. šaltiniuose vartojamas tik Mazovijoje, o iš 8 kartus pavartotų terminų *pomierzyć*,

¹¹ Lietuvos TSR istorija.— V., 1957, t. 1. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, p. 183; Пичета В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве.— М., 1958, с. 238; Росієча В. Крѳлова Вона.— Познаћ, 1958, т. 3, р. 170—172; Kolankowski L. Zygmunt August, wielki książe Litwy do roku 1548.— Lwów, 1913, p. 310.

¹² Якубовский И. Земские привилегии Великого княжества Литовского.— Журнал мин-ва народного просвещения, 1903, № 6, с. 251.

¹³ Szewczyk J. Min. veik., p. 63.

¹⁴ Ten pat, p. 54, 58—60.

¹⁵ Stamm E. Miary powierzchni w dawnej Polsce.— Rozprawa wydz. hist.-filozof. Polskiej Akademii umiejętności, Kraków, 1936, t. 70, Nr. 2, p. 17.

¹⁶ Grzepski S. Geometria to jest miernicka nauka.— Wrocław, 1957, p. 105, 109.

pomierzać (1410—1494 m.) 5 atvejai yra iš Mazovijos¹⁷. Tuo metu ji buvo gana tankiai apgyvendinta, vyravo smulkių bajorų žemėvalda, tik čia tebevyko kolonizacija pagal vokiečių teisę. Mazovijoje ir gretimose srityse žemės vienetų ir ploto pavadinimai plito iš Kulmo žemės, kuri sudarė Vokiečių ordino valstybės branduolį. Kulmo matai (*włoka chełmińska*) Mazovijoje oficialiai priimti 1576 m. konstitucija¹⁸.

Taigi į Lietuvą valakas greičiausia atėjo iš Kulmo žemės per Mazoviją ir Palenkę, kurioje jotvingių gyventas žemes kolonizavo mazoviečiai ir baltarusiai.

Kulme žemės vienetai buvo vadinami *Haken* (plūgas, žagrė) ir *Hube* (nustatyto dydžio žemės sklypas); pastarasis reiškė konkretesnio dydžio žemės sklypą. Vokiečių aukštaičių (pietų) tarmės žodis *Hube* ir vidurio bei žemaičių tarmės *Hufe* kilę iš senosios vokiečių aukštaičių *huoba*. Nuo XVII a. *Hufe* ėmė plisti, išstumdamas *Hube*, ir įsigalėjo vokiečių bendrinėje kalboje. Tai indoeuropiečių kilmės terminai, siejami su lietuvių *kapoti*¹⁹. *Hube* atitinkmuo lietuvių kalboje *ubas*. Bene pirmą kartą *ubas* (= *Hube*) minimas rankraštiniame XVII a. žodyne. Jis taip pat yra XVIII a. P. Ruigio žodyne ir XIX a.—XX a. pradžios raštuose. *Ubas* — žemės sklypo pavadinimas — pasitaiko Suvalkijoje, Mažojoje Lietuvoje ir Žemaitijoje²⁰.

Mazovijoje paplitę vokiški žemės sklypų pavadinimai ir matai lotyniškuose tekstuose buvo vadinami *mansus*, o lenkiškuose — *włoka*. J. Ševčik iš lenkų kalbos žodynų ir atlasų kartotekų nustatė iki šiol išlikusias termino *włoka* 4 reikšmes: 1 — žemės matas; 2 — priemonė transportuoti plūgii arba žagrei; 3 — padargas, skirtas sulyginti, suvaluoti suartai žemei; 4 — primityvios medinės arba iš medžio viršūnės padarytos akėčios²¹. Su pastarąja reikšme J. Ševčik sieja ūkinio vieneto — valako — pavadinimą, iš kurio kilęs ir to paties pavadinimo žemės ploto matas²². Šią išvadą ji stengiasi paremti tuo, kad primityvios akėčios — tarpinis tarp arklo (radlo) ir akėčių padargas — buvęs savarankiškas žemdirbystės padargas ir, kaip ir arklas arba žagrė, tapo apmokestinimo vienetu²³. Su šia išvada nesutinka E. Tarvelis. Primityvių akėčių kaip pagrindinio žemdirbystės padargo naudojimą jis laiko įmanomą tik vyraujant lydiminei žemdirbystei, o nuo XIII a. pradžios ji jau nebevyravo²⁴. Dar didesnis anachronizmas būtų teigti, kad primityvios akėčios buvo pagrindinis padargas XIV a. pabaigoje, kai atsirado valakai — žemės vienetai.

¹⁷ Szewczyk J. Min. veik., p. 12.

¹⁸ Zaborowski I. Geometria praktyczna.— Warszawa, 1820, p. 271 (1-oji knygos laida išėjo 1776 m.); Volumina legum.— Petersburg, 1859, t. 1, p. 176.

¹⁹ Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.— 17. Aufl. / Bearb. von W. Mitzka.— Berlin, 1957, p. 318; Trübners deutsches Wörterbuch...— Berlin, 1939, t. 3, p. 485.

²⁰ Lietuvių kalbos žodyno (toliau — LKŽ) kartoteka: *ubas*; Lietuvių rašomosios kalbos žodynas. Lietuviškai-vokiška dalis / Sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as, F. Brender'is ir A. Salys.— Heidelberg, 1965, t. 5, sąs. 42, p. 1.

²¹ Szewczyk J. Min. veik., p. 68—80.

²² Ten pat, p. 85, 87.

²³ Ten pat, p. 99—100.

²⁴ Tarvel E. Wspólne cechy najstarszych jednostek pomiaru ziemi w Europie Wschodniej.— Zapiski historyczne, 1971, t. 36, sąs. 2, p. 31—32.

J. Ševčik mano, kad žinomas agrarinės istorijos specialistas K. Tymeneckis buvo arti išvados, prie kurios ji priėjo aiškindama valako etimologiją. Pateikiame jos pacituotą vietą iš Tymeneckio 1955 m. išspausdinto straipsnio: „Valkiojimu (włóczeniu) kaime iki šiol vadina akėjimą (bronowanie). Valako kilmė buvo analogiška plūgui, kuris galėjo dar anksčiau laikais reikšti ne tik žemdirbystės padargą, bet ir įdirbtą žemės plotą“²⁵. Vėliau Tymeneckis rašė: „Pats valako pavadinimas rodė ryšį su [žemės] dirbimu (po arimo ėjo valkiojimas arba akėjimas, ne kartą pakartojamas, artimai susijęs su [žemės] dirbimu)“²⁶. „Valkiojimas, kaip ir arimas, buvo vienas iš pagrindinių darbų ankstyvojoje žemdirbystėje. Tą patį galima pasakyti apie arklą. Visų tų darbų ir jų metu naudojamų padargų pavadinimai randami viduramžių lotyniškuose arba lenkiškuose žodynuose ne tik kaip žemdirbystės darbų, bet ir įdirbtų žemės plotų ekvivalentai, t. y. jie žymi jų plotą (aratrum arba plūgą pakeičiantys lanas arba valakas)“²⁷. Kaip matome, Tymeneckis visur pirmenybę teikia valkiojimui — akėjimui (włóczeniu) ir to veiksmo rezultatui — įdirbtam sklypui. Arimo padargus jis liečia tik kaip bendros kilmės terminus.

Pirmasis Lenkijos ir Lietuvos matus, taip pat ir žemės ploto matus, tyrė lenkų istorikas, ekonomistas ir politikas Feliksas Loikas (Loyko, Lojko, 1717—1779). Jis 1772—1778 m. buvo narys Lenkijos (Karūnos) išdoko komisijos, kuri tvarkė matus ir vykdė tuo metu matų reformas. Loikas ūkio istorijos ir metrologijos tyrinėjimais užsiėmė daugiausia per paskutinius penkerius savo gyvenimo metus. Tos srities darbai liko rankraščiuose. Jie atiteko istorikui ir švietėjui Tadui Čackiui (1765—1813), kuris Loiko rankraščius panaudojo savo veikaluose. Čackis 1786—1792 m. taip pat buvo minėtos komisijos narys.

Čackis palietė ir valako etimologiją: „Valakas — suvalkiota žemė (rolniczego włóczenia) skiriasi nuo lano tuo, kad šis yra neįdirbto lauko sodyba [...] Valakai buvo įdirbti laukai, o lanai — tik skirti įdirbti“²⁸. Vadinas, Čackis matė ryšį tarp žemės dirbimo (arimo, akėjimo arba volavimo, kurie užbaigė žemės paruošimą sėjai ir buvo atliekami sėjant) ir darbo rezultato — įdirbtos žemės. Darbo įrankių jis nemini. Apibendrinant Čackio ir Tymeneckio mintis, galima nurodyti ir penktąją termino *włóka* reikšmę — įdirbtos žemės sklypas. Tai artima valako — skirtingo sklypo — prasmei, bet su ja nesutampa. Dėl tos pačios priežasties valaką — skirtingą sklypą — galima laikyti šeštąją šio termino prasme.

Čackio aiškinimą dėl valako kilmės priėmė kalbininkai ir jis pateko į XIX a. žodynus (Lindės ir kitų). Vėlesni etimologijos tyrinėtojai *włóka* taip pat sieja su akėjimu — *włóczeniu* — *bronowanie*²⁹, su senųjų slavų bažnytinės kalbos *vlěkoj*, *vlačiti*, *vlěšti*, taip pat rusų *voločítb*, liet. *val-*

²⁵ Žr. Szewczyk J. Min. veik., p. 88.

²⁶ Tymieniecki K. Historia chłopów polskich.— Warszawa, 1966, t. 2, p. 23.

²⁷ Ten pat, 1969, t. 3, p. 48.

²⁸ Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, ųródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym.— Warszawa, 1800, t. 1, p. 220, 223.

²⁹ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1970, p. 627. Apie *włóczenie* ryšį su slavų kalbomis žr.: Szewczyk J. *Włóka* w lexiconie Jana Mączyńskiego.— Slavia occidentalis, Poznań, 1968, t. 27, p. 262.

*kioti, vilkti*³⁰. Lietuviškas *valakas* minimas XVI a. pabaigos J. Bretkūno raštuose, XVII a. K. Sirvydo žodyno 1-oje bei 3-ioje laidoje. Jis siejamas su lenkų *włoka*, rusų *woloka*³¹. Mums svarbi K. Būgos nuomonė, jog *valakas* sietinas su lenkų *włoka* per baltarusių *волок*³². Tai sutampa su mūsų minėtu valako keliu į Lietuvą per Palenkę ir Polešę.

Ševčik pagrįstai kritikuoja Z. Gliogerį, Gutenbergo enciklopediją, iš dalies A. Briuknerį, Gžepskio raštų leidėjus (1957 m.) ir kitus, kurie, papildydami Čackį, aiškino iš analogijos su margu, kad *valakas* — tai toks žemės plotas, kurį per dieną suakėdavo. Tai buvo nerealu ne tik dėl to, kad per dieną neįmanoma suakėti 30 margų, į ką atkreipė dėmesį Ševčik³³, bet ir dėl to, kad niekas visos ūkio ariamos žemės vienu metu neakėdavo.

Margo terminas Mazovijoje išlikusiuose šaltiniuose pasirodo anksčiau negu *valakas* — 1325 m.³⁴ Nežinoma, kad Lietuvoje margai būtų pasirodę anksčiau kaip *valakai*. Greičiausiai margas į Lietuvą atėjo tuo pačiu keliu, kaip ir *valakas*. *Margo* etimologija aiški — iš vok. *Morgen* — rytas (lot. *juger*, Mažojoje Lenkijoje iš pradžių buvo verčiamas į lenkišką *jutrzyna*; *jutro* — rytas). Vokietijoje *Morgen* — žemės sklypas, kurį nuo ryto (saulės patekėjimo) suardavo iki vidudienio, arba plotas, kurį suardavo per dieną dviem jaučiais arba vienu arkliu. *Margas* lietuvių kalboje įsitvirtino, ir niekam nekyla mintis jį pakeisti lietuviškos kilmės terminu.

Kiti matai — valako ir *margo* padaliniai ir matavimo priemonės lietuviškai vadinami nevienodai. Todėl trumpai pateiksime pasiūlymus dėl pavadinimų norminimo.

Valakus matuojant buvo naudojama virvė (vok. *Schnur*, lenk. *sznur*, latv. *mērvirve*). Virvė yra teiktinesnis už iki šiol vartotą *šniūras*. Kita termino *sznur* prasmė — siauras žemės sklypas — gali būti vadinamas kaip ir iki šiol: *rėžis*.

Labai įvairiai vadinama virvės padala (lot. *virga*, vok. *Rute*, lenk. *pręt*, brus. *пырт*, latv. *mērrīkste*): *rykštė*, *prentas*, *rūta*, *prutas*, *strypas*, *virbas*, *kartis*. *Rykštė* kaip ilgio ir pločio matas žinoma iš XVII ir XIX a. raštų, užfiksuota gyvojoje kalboje Suvalkijoje ir Žemaitijoje³⁵. Gali atrodyti, kad beveik 5 metrų matavimo priemonę netinka vadinti *rykšte*, kuri dažniausiai suprantama kaip liauna medžio šakelė. Tačiau *rykštėmis* buvo vadinamos ir kartelės³⁶. Be to, kitur šis matas buvo trumpesnis kaip Lietuvoje. Kaip matysime toliau, tai sutartinis pavadinimas — gyvenime matavo ne virvėmis ir *rykštėmis*, o grandine su padalomis. *Prentas* ir *prutas* Lietuvoje, sprendžiant iš LKŽ, mažai išplitę³⁷. Kai kurie hidronimai ir tiponimai — *Prūtas*, kilę iš brus. *пырт*, aptinkami Rytu

³⁰ Trautmann R. Baltisch-slavisches Wörterbuch.— Göttingen, 1923, p. 349, 350.

³¹ Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch.— Heidelberg—Göttingen, 1955—1965, p. 1187.

³² Būga K. Rinktiniai raštai.— V., 1961, t. 3, p. 759.

³³ Sze w c z y k I. Min. veik., p. 87—88.

³⁴ Ten pat, p. 36.

³⁵ LKŽ.— V., 1978, t. 11, p. 611.

³⁶ Ten pat.

³⁷ LKŽ.— V., 1976, t. 10, p. 603, 831.

Lietuvoje³⁸. Kadangi kitose kalbose šis matas vadinamas savos kalbos žodžiais, atitinkančiais lot. *virga*, tai ir lietuvių kalboje, manome, galima išsiversti be skolinių ir vartoti *rykštę*, kuri, beje, išplito anksčiau ir plačiau už kitus pavadinimus. *Pręcik* (brus. *прентик*) atitinkuo — *rykštelė*.

Rykštės dalis — lot. *ulna*, vok. *Elle*, lenk. *łokiec*, latv. *olekts* — lietuviškai vadinama *uolektis*, *mastas* ir *alkūnė*. *Uolektis* yra Bretkūno raštuose, Sirvydo žodyne³⁹, o *mastas* — Bretkūno, M. Daukšos raštuose, Jelgavos policijos 1606 m. potvarkyje⁴⁰. *Alkūnės*, kaip vėliau atsiradusio pavadinimo, reikia atsisakyti. *Uolektis* ir *mastas* abu gali būti vartojami kaip sinonimai. Vis dėlto pirmenybę atiduodame *uolekčiai*, kaip viena-reikšmiui žodžiui, nes *mastas* yra daugiareikšmis.

Dėl *pėdos* — verstinio mato pavadinimo — nuomonių skirtumo nėra. Tą patį galima pasakyti apie *colį* (vok. *Zoll*), kuris, matyt, per vokiečių amatininkus ir valdžios raštus įsitvirtino lenkų (*cal*), latvių (*cāls*) ir lietuvių kalboje.

Valako kaip mato struktūrą ir kokiais ilgio matais buvo matuojamos jo padalos nurodė amžininkai — valakų reformos vykdytojai⁴¹. Tai minima Stepono Batoro laikų instrukcijoje⁴² ir XVI—XVIII a. autorių veikaluose⁴³. Dėl valako struktūros tyrinėtojų nuomonės sutampa: 7,5 uolektys po 2 pėdas sudarė rykštę, 10 rykščių — virvę; 3 virvių ilgio ir 1 virvės pločio sklypas buvo vadinamas margu. Kiekviename iš trijų laukų buvo po 10 margų; trijuose laukuose — 30 margų, arba valakas (žr. 1. lent.).

1557 m. valakų reformos įstatymo 29 straipsnyje rašoma: „...o kur valakai gali būti ištiniai, matuoti į 3 laukus, kiekviename lauke po

1 lentelė. Valako struktūra

	Valakas	Margas	Virvė ²	Rykštė ¹	Uolektis ²	Rykštelė ²
Valakas	1	30	90	9000	506 250	900 000
Margas		1	3	300	16 875	30 000
Virvė ²			1	100	5625	10 000
Rykštė ²				1	56,25	100
Uolektis ²					1	1,777778

³⁸ Ванас А. П. Литовские гидронимы славянского происхождения. — В кн.: Балто-славянские исследования. 1980. М., 1981, с. 156.

³⁹ Fraenkel E. Min. veik., p. 1167.

⁴⁰ LKŽ.—V., 1966, t. 7, p. 895; Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā 13.—19. gs.—Rīga, 1981, p. 49.

⁴¹ Пичета В. И. Указ. соч., с. 218; Похилевич Д. Л. Указ соч., с. 339—340.

⁴² Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego. 1576—1586. / Wydał A. Pawiński.—Warszawa, 1881, d. 2, p. 300.

⁴³ Grzepski S. Min. veik., p. 105—107; Siemienowicz K. Wielkiej sztuki artylerii.—Warszawa, 1963, d. 1, p. 130 (1-oji knygos laida išėjo 1650 m.); Zaborowski I. Min. veik., p. 271—272.

11 margų, tai yra valake 33 margai su priedu. . . " ⁴⁴ Lieka neaišku, kas sudarė priedą, jeigu kiekviename lauke buvo po 11 margų, ir kodėl kalbama apie 33 margų valaką, jeigu amžininkai visuomet mini 30 margų. Šis redakcinis netikslumas paaiškėja iš Stepono Batoro laikų instrukcijos: „Valakas yra trijuose laukuose; kiekviename lauke po 10 margų; daržui [ir] sodybai 3 margai. . . " ⁴⁵ 1557 m. įstatyme nustatytas priedas — po 1 margą kiekviename lauke buvo nerealus, nes sodyba ir daržas paprastai šliejosi prie vieno lauko. Kaip tik dėl 3 margų priedo sodybai ir daržui Čackis nurodė, jog apgyvendintas arba sodybinis valakas (włóka litewska osadna) turi 33 margus ⁴⁶. Terminas *osada* reiškė ne tik piniginę duoklę, bet ir sodybą. *Osada* reiškė tą patį, ką ir *osadnictwo*, *osadzanie* — apgyvendinimas, kolonizacija. *Osada* — sodybos reikšmės inventoriuose, atrodo, nerandama. Ji pasitaiko kitokio pobūdžio dokumentuose, kai tuštiems (neapgyventiems) valakams ir užsienių žemei priešpastatomi apgyvendinti valakai ⁴⁷. Nesupratęs termino *osada* prasmės, Pičeta nepagrįstai polemizavo su Čackiu, priekaištaudamas šiam, kad valakų dydis nepriklausė nuo rentos formos, nes po 33 margus būdavo ir lažinių valakų ⁴⁸. Kai matuodavo miškus ir kitokias dvarų neapgyvendintas žemes, valakuose būdavo po 30 margų.

Kaip žinoma, į skirtinius sklypus patekdavo nenaudojamų žemių. Už jas taip pat būdavo duodama priedų. Todėl valakai — skirtiniai sklypai kartais turėdavo 36 ir net 46 margus ⁴⁹. Tokių valakų dažniau pasitaikydavo Baltarusijoje. Kaip išimčių būdavo mažesnių negu 30 margų valakų — po 20 ir net po 15 margų ⁵⁰.

V. Pičeta kritikavo M. Dovnarą-Zapolskį, kad šis pateikė nesuprantamą faktą apie (Beresto seniūnijoje) darbą revizorių, kurie valake skaičiavo po 33 margus, o vesdami bendrą apskaitą, — po 30 margų ⁵¹. Valsstybinių turtų ministerijos Vilniaus, Gardino gubernijose ir Bialystoko srityje iliustracijos inspektorius A. Arcimovičius 1840 m. spalio 7 d. pranešė 2-ojo departamento direktoriui savo tyrinėjimų išvadas dėl lietuviško valako dydžio. Jis surado Belsko girininkijos inventorių, sudarytą matininko Pélchovskio (XVI a.). Arcimovičius pastebėjo, kad valakų skaičius plane neatitinka jų skaičiaus smulkiame sąrašė: jeigu plane nurodyta 30 valakų, tai bendrame sąrašė daugiau kaip 33 valakai ⁵². Kam buvo reikalinga dviguba apskaita, Pičeta nesuprato todėl, kad į valaką žiūrėjo tik kaip į matą. Matininkai vienu atveju skaičiavo valakus — skirtinius sklypus, o kitu — žemės plotą kaime ir visame dvare.

⁴⁴ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. — V., 1955, t. 1, p. 176.

⁴⁵ Księgi podskarbińskie. . . , d. 2, p. 300; Пожилевич Д. А. Указ. соч., с. 358—359.

⁴⁶ Czacki T. Min. veik., t. 1, lent. tarp p. 222 ir 223.

⁴⁷ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais: Dokumentų rinkinys. — V., 1959, d. 1. XVI—XVII amžiai / Sud. K. Jablonskis, p. 154, 155, 159, 163, 165 (1643 m. dokumentas).

⁴⁸ Пичета В. И. Указ. соч., с. 218, 222.

⁴⁹ Пожилевич Д. А. Указ. соч., с. 363; Wiśniewski J. Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku. — In: Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej. Białystok, 1963, p. 69.

⁵⁰ Wieczorek W. Z dziejów ustroju rolnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII w. — Poznań, 1929, p. 32.

⁵¹ Пичета В. И. Указ. соч., с. 216.

⁵² TSRS CVIA, f. 384, ap. 2, b. 482, l. 3.

Pastaruoju atveju „valakų“ būdavo daugiau, nes valake — skirtiniame sklype būdavo ir priedų.

XVII a. Lietuvoje valstiečių sklypai dažniausiai sudarė $\frac{1}{2}$ arba mažesnę dalį valako. Skirtinio sklypo dydis nutolo nuo XVII a. laikomos normalia normos — 30—33 margų. Todėl skirtinis sklypas buvo vadinas ne *valaku*, o konkrečia jo kaip mato dalimi. S. Goldšteinas rašė, kad nors Žygimantas Augustas nurodė matuoti 33 margų valakus, tačiau „praktikoje valakas visuomet buvo 30 margų“⁵³. Tai teisinga tik vėlesnio negu XVI a. laikotarpio atžvilgiu. Valako — skirtinio sklypo sąvoka senų žmonių atmintyje išliko iki šiol. Senieji Zervynų gyventojai prisimena, kad valakas jų apylinkėse buvo didesnis kaip 100 ha⁵⁴. Džukijos žemė nederlinga, didelė jos dalis netiko dirbti, todėl ir skirtiniai sklypai buvo dideli.

Mes nenagrinėjame valako — skirtinio sklypo žemėtvarkos bei žemėnaudos požiūriu. Tačiau norime atkreipti dėmesį į tai, kad nors valakai su priedais už sodybą, daržą ir į jų sudėtį patekusias nenaudojamas žemes dažnai būdavo didesnės negu 30 margų, bet ariamos žemės juose būdavo maždaug 30 margų. Valstiečių pievos ir ganyklos į valakus neįeidavo, jos priklausė prie bendro naudojimo žemių. Ilgainiui skirtinio sklypo sudėtis keitėsi: jam ėmė priklausyti pievos, o XIX a. privalomuosiuose inventoriuose kartais nurodomas ir valstiečių kiemui priklausantis ganyklų plotas. Į tai reikia atsižvelgti lyginant įvairių laikotarpių valstiečių žemėnaudą ir apmokestinimą.

Koks buvo valako — mato realus dydis, skaičiuojant metrinės sistemos matais? Valako dydis priklausė nuo uolekties dydžio, o uolekties dydis istoriografijoje yra iki šiol neišspręsto ginčo objektas. Todėl turime pirmiausia smulkiai panagrinėti uolekties dydį.

Čackis tvirtino, jog lietuviai uolektį perėmė iš kryžiuočių XIII a., o gal kiek vėliau. Ji atitiko 2 Paryžiaus, arba Karolio Didžiojo (742—814) (Frankų valstybės karaliaus), pėdas (pied de roi), t. y. buvo 64,967886... cm. Vėliau kryžiuočiai matavę Reino pėda, ir jų uolektis tapo mažesnė (dėl to kilo miestiečių bruzdėjimas), o lietuvių uolektis likusi, kokia buvo iš pradžių⁵⁵. Pasak Čackio, lietuviška uolektis turėjo 2880 Paryžiaus linijų dešimtųjų dalių, o lenkiška Krokuvos arba Varšuvos uolektis, pagal Lenkijos išdo komisijos 1764 m. nutarimą, patvirtintą tų pačių metų seimo, turėjo 2640 linijų dešimtųjų dalių. Jis nurodė lietuviškos ir lenkiškos uolekties dydžio santykį — 2880 : 2640, arba 12 : 11, ir atvirkščiai — 2640 : 2880, arba 11 : 12. Todėl lietuviška uolektis turėjo $\frac{12}{11}$ lenkiškos uolekties, o lenkiška — $\frac{11}{12}$ lietuviškos uolekties arba 12 lenkiškų uolekčių sudarė 11 lietuviškų uolekčių, o 11 lietuviškų — 12 lenkiškų uolekčių⁵⁶. Taigi lietuviška uolektis buvo ilgesnė už lenkišką $\frac{1}{11}$ jos dalimi (2880 — 2640 = 140; 2640 : 240 = 11). Loikas ir Čackis, matyt, buvo vieninteliai tyrinėtojai, kurie pasinaudojo prie Lietuvos DK išdo komisijos 1765 m. rugpjūčio 9 d. universalu pridėta lietuviškos

⁵³ Гольдштейн С. М. Польско-литовские древности.— Спб., 1913, с. 138.

⁵⁴ Tyła A. Kaimas vidury girios.— Mūsų girios, 1963, Nr. 11, p. 16.

⁵⁵ Czacki T. Min. veik., p. 222.

⁵⁶ Ten pat, lent. tarp p. 222 ir 223.

uolekties eksplikacija⁵⁷. Jos tekste prieštarinai nurodyta, kad lietuviška uolektis už lenkišką uolektį yra $\frac{1}{11}$ jos dalimi ilgesnė, o kitoje vietoje, kad „11 Varšuvos uolekčių arba 10 lietuviškų uolekčių yra tiek pat. Todėl lietuvis Karūnoje naudojasi 10% mažesne uolektimi, o Karūnos gyventojas Lietuvoje, perkantis pagal matą, nustatytą 10% didesnį, pagal jį ir turi mokėti už prekę“. Pripažinus, kad lietuviška uolektis ilgesnė už lenkišką uolektį $\frac{1}{11}$ dalimi, lietuviška uolektis už lenkišką uolektį buvo ilgesnė ne 10%, o 9,090909... , ką yra pastebėję J. Kolbergas⁵⁸ ir daug vėliau — S. Kolupaila⁵⁹, vadovavęsi Čackiu.

Čackis kitoje savo veikalo vietoje, remdamasis Edukacinės komisijos darbais, mini, kad lenkiška uolektis yra maždaug (okołō) $\frac{1}{10}$ dalimi trumpesnė už lietuvišką (išretinta mūsų.— L. M.) ir kad „Lietuvos izdo komisija 1765 m. paskelbė tą patį — Lietuvoje reikia prie Karūnos uolekties pridėti dešimtą dalį“⁶⁰. Toks objektyvistinis klausimo išdėstymas istoriografijoje sukėlė ginčą ir priekaištus Čackiui, kad jis pats pateikė argumentą prieš save.

XIX a. autoriai vieningai pritarė Čackio nuomonei dėl lietuviškos uolekties ilgio ir santykio su lenkiška uolektimi. Jau 1802 m. A. Sapieha pagal Čackio duomenis matus sulyginò su metrine sistema; nurodė, kiek metras ir hektaras turi lenkiškų ir lietuviškų uolekčių, koks šių uolekčių ilgis milimetrais⁶¹. Kai kuriuos skaičiavimus jis atliko netiksliai. J. Sniadeckis 1803 m. tiksliai apskaičiavo lenkiškos uolekties (59,554 cm) ir lietuviškos uolekties (64,9678 cm) ilgį. Jis rašė nežinąs, kuo rėmėsi Čackis, bet tvirtai pritarė nuomonei, jog lietuviška uolektis atitinka dvi prancūziškas pėdas⁶². Čackio duomenis su metrine sistema 1811 m. tiksliai sulyginò A. Chodkevičius. Jis nurodė uolekčių kvadratinis dydžius⁶³. Čackio išvadas parėmė J. Lelevelis⁶⁴. A. Šahinas, remdamasis Čackio duomenimis, apskaičiavo lietuviško valako (213679,36485 m²) ir margo (7122,645495 m²) plotą⁶⁵. Jo žinyne jau yra duomenų apie nuo 1819 m.

⁵⁷ Komisja Rzeczypospolitej Skarbu W. K. Litewskiego [...]. Dat: Grodzie roku 1765 miesiąca augusta 9 dnia. Uniwersał o miarach, wagach i łokciach. [Spaudinys su 4 priedais. 4.] Eksplikacja łokcia litewskiego.—Lietuvos TSR CVIA, f. 11, ap. 2, b. 82, l. 1—3. Šį spaudinį mums nurodė ir kopiją parūpino Algirdas Baliulis ir Antanas Tyla. Kitą egzempliorių, esantį Lenkijos LR (Bibl. Czartor., rkps. 826, tarp l. 616 ir 617), mums nurodė Stasys Janušonis. Už tai jiems nuoširdžiai dėkojame.

⁵⁸ Kołobrzeg Kolberg J. Porównanie miar i wag terazniejszych i dawniejszych w Królestwie Polskim używanych z zagranicznymi.—Wyd. 2. / Przerobił i powiększył Wilhelm Kolberg.—Warszawa, 1838, p. 19. (Pirmoji laida išėjo 1819 m.)

⁵⁹ S. K[o]lupaila]. Ilgumo matai.—Kn.: Lietuviškoji enciklopedija. K., b. m., t. 10, sąs. 7, skilt. 877—878.

⁶⁰ Czacki T. Min. veik., p. 290.

⁶¹ Sapieha A. Tablice stosunku nowych miar i wag francuskich z litewskimi i polskimi miarami i wagami.—Roczniki Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk, Warszawa, 1802, t. 1, p. 223 ir kt.

⁶² Dzieła Jana Sniadeckiego / Wydanie nowe Michała Balińskiego.—Warszawa, 1837, t. 6, p. 195—197.

⁶³ Chodkiewicz A. Tablice stosunku dawnych miar i wag francuskich i koronno-litewsko-polskich z miarami i wagami nowemi a przyjętymi w Francji.—Warszawa, 1811, p. [13], lent. 5.

⁶⁴ J. L[e]level]. Wiadomość historyczna o starożytnych miarach długości.—Warszawa, 1814, p. 23.

⁶⁵ Szahin A. Miernictwo i równoważenie.—Wilno, 1829, p. 153.

isigaliojusius Lenkijos Karalystėje (ir Lietuvos Užnemunėje) naujuosius lenkiškus matus. E. T. Masalskio⁶⁶ ir minėtas Kolbergo darbas — tai išsamūs žinynai apie įvairių kraštų matus. Jie ir vėlesni autoriai⁶⁷ taip pat rėmėsi Čackiu.

XIX a., ypač nuo 1840 m., plito rusiški matai. Masalskis žinyno rusiškame variante nurodė, kad lietuviškas valakas turi 19 dešimtinių ir 1341,90 sieksnių⁶⁸. Arcimovičius minėtame 1840 m. rašte⁶⁹ lietuvišką valaką prilygino 19,5591 deš. Jis taip pat nurodė lietuviškos uolekties ilgį — 0,649678[...] m. Nežinomas asmuo (senas ir beveik nemokantis rusiškai), matyt, maždaug tuo pačiu laiku rašte „Apie lietuviškus ir magdeburginius valakus ir rykštes“ lietuvišką valaką prilygino 19,5 deš.⁷⁰ F. Petruševskis, gerai susipažinęs su 1835 m. komisijos surinkta medžiaga, lietuvišką uolektį prilygino 14,62 verškų, arba 650 mm⁷¹. N. Gorbačevskis iš pradžių apskaičiavo, kad lietuviškame valake yra 19,558734 deš., o marge — 1564,6982 sks² 7², vėliau — 19,56423 deš., arba 19 deš. 1354 sks² 7 pėdos² 64¹/₂ colio², o marge — 1564,3381 sks² 7³. Pastarasis valako plotas nurodytas ir XIX a. pabaigos enciklopedijoje⁷⁴.

Skirtumai tarp paminėtų valako ir margo dydžių menki. Jie atsirado dėl to, kad autoriai skirtingais būdais skaičiavo, o svarbiausia — vieni ėmė tikslesnį uolekties ir sieksnio ilgį, kiti daugiau suapvalindavo. 1920 m. vasario 7 d. įstatymu lietuviškas margas buvo prilygintas 1600 rusiškų sieksnių, arba $\frac{2}{3}$ dešimtinės, o valakas — 20 dešimtinių, arba 21,850 ha⁷⁵, todėl šis dydis buvo 48 arais didesnis už faktinį dydį. Dėl nevienodų apskaičiavimų valako ir margo dydis šiek tiek skirtingai nurodomas ir naujausioje literatūroje. Tačiau labiau dėmesį patraukia prieštaraujantis Čackio kriterijams nuomonės dėl uolekties ir atitinkamų kvadratinų vienetų dydžio.

⁶⁶ Massalski E. T. Tablice porównawcze wszystkich wiadomych monet, wag i miar, wyrachowanych na monety, wagi i miary nowe francuskie, nowe polskie i rosyjskie. — Petersburg, 1834.

⁶⁷ T. Ljubomirski]. Miary, wagi i monety. — In: Encyklopedia rolnictwa i Wiadomości związek z niem mających. Warszawa, 1877, t. 4, p. 310—311; Baraniecki A. O miarach prawnych i zwyczajowych w Polsce. — Wszechświat, 1883, Nr. 44, p. 695; Wierzbowski T. Wademecum. Podręcznik dla studiów archiwalnych. — Wyd. 2. — Warszawa, 1926, p. 220. Skyriaus apie matus autorius — K. Sochanevičius. Jis apskaičiavo lietuviško valako (21 ha 36 a 79,0125 m²) ir margo (71 a 22,633750 m²) plotą.

⁶⁸ Масальский Ф. Сравнительные таблицы всех известных монет, весов и мер, приведенных к монетам и мерам российским, новым французским и польским. — Спб., 1834. с. 110.

⁶⁹ TSRS CVIA, f. 384, ap. 2, b. 482, l. 2.

⁷⁰ Ten pat, f. 1589, ap. 1, b. 943, l. 12.

⁷¹ Петрушевский Ф. И. Общая метрология. — Спб., 1849, ч. 2, с. 14.

⁷² Горбачевский Н. Археографический календарь на две тысячи лет (325—2324) по юлианскому числению и на семьсот сорок два года (1583—2324) по григорианскому числению. — Вильна, 1869, с. 104.

⁷³ Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского. — Вильна, 1874, с. 221, 385.

⁷⁴ Волока. — В кн.: Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. 1892, т. 7, с. 67.

⁷⁵ Vyriausiųjų matų, saikų ir svarstyklių rūmų penkerių 1919.VIII.23—1924.VIII.23 matų darbuotės apyskaita. — K., 1924, p. 32.

Pirmasis Čackio duomenų teisingumu suabejojo E. Štamas. Jis sulygino tik šiuos, formaliai prieštaraujančius vieni kitiems, Čackio duomenis: dviejų Paryžiaus pėdų dydžio lietuviška uolektis yra 64,97 cm ir lietuviška uolektis lygi lenkiškai uolekčiai ir dar $\frac{1}{10}$ jos daliai, t. y. 65,505 cm (59,55+5,955). Tik pastarąjį uolekties variantą Štamas laiko beveik atitinkančiu realų uolekties ilgį, nes esą jis beveik sutampa su J. Naronskio ir J. V. Suchodoleco duomenimis ⁷⁶.

Juozapas Naronskis (Naronowicz-Naroński, mirė 1678), žinomas geometras ir kartografas, XVII a. viduryje dirbo Lietuvoje. 1655—1659 m. jis parašė trijų tomų darbą „Księgi nauk matematycznych“, kuris nebuvo išspausdintas. Rankraščio I tomas buvo Varšuvos Krasinskių bibliotekoje (Rankr. skyr., Nr. 3263), bet II pasaulinio karo metu sudegė. Šio tomo XVII skyrius — 123 puslapiai — skirti valakų matavimui. Apie jo turinį dabar daugiausia žinoma iš E. Štamo. Naronskis pašisakė prieš palivarkų plėtimą, atiminėjant žemę iš valstiečių. Jis rašė, kad, matuojant žemę, nereikia skriausti valstiečių. Revizoriai, norėdami išiteikti ponams, matuodavo žemę trumpesne negu derėjo virve. Jis pataria prie 75 uolekčių virvės pridėti jeigu ne 2, tai bent 1,5 uolekties, jeigu tai nepadarys skriaudos dvarui. Virvė nuo drėgnos žemės gali susitraukti, todėl geriau naudoti ne virvę, o 75 uolekčių grandinę, padalytą į 10 dalių po 7,5 uolektis. Į klausimą, ar reikia blogesnes žemes matuoti didesniais matais, o geresnes mažesniais, Naronskis atsako, kad reikia matuoti vienodais matais, nes kitaip sunku sudaryti žemėlapius, o revizoriai bus skatinami korupcijai ⁷⁷.

Naronskis nurodė, kad lenkiška uolektis buvo ilgesnė už Kulmo uolektį 2,8 grūdo, o lietuviška — už lenkišką ilgesnė 1 coliu ir $\frac{2}{3}$ grūdo, arba 2 coliais be $\frac{1}{3}$ grūdo (ši identifikacija rodo, kad Naronskis lietuvišką colį dalijo į 10 grūdų). Pasak Suchodoleco, Kulmo uolektis nuo XIV a. turėjusi 1,836 Reino pėdos (31,38535 cm) — 57,6235026 cm. Toliau Štamas skaičiavo taip: atsižvelgęs į Naronskio tvirtinimą, kad Kulmo uolektis prilygo Romos $1\frac{1}{2}$ pėdai ir $6\frac{1}{3}$ grūdo, arba $156\frac{1}{3}$ grūdo (Naronskis Romos pėdą dalijo į 10 geometrinių colių, o šiuos — į 10 grūdų), nustatė, jog 1 Romos grūdas turėjo 0,36859 [...] cm. Paskui apskaičiavo, kad lietuviška uolektis ilgesnė už Kulmo uolektį $644/30$ grūdo ($2\frac{8}{10} + 18\frac{2}{3}$), arba 7,91248 [...] cm ($0,36859 [...] \times 644 : 30$), ir esą turėjusi 65,53598 [...] cm ($57,62350 [...] + 7,91248 [...]$) ⁷⁸. Tai beveik sutapo su Štamo nesuprastų Čackio duomenų pagrindu apskaičiuotu lietuviškos uolekties ilgiu (65,5094 cm). Štamas arba manė, kad lyginamos uolektys turėjo po $156\frac{1}{3}$ grūdo, arba kaip pagrindą ėmė Romos grūdą. Jo skaičiavimui negalima pritarti. Naronskis, atrodo, lietuvišką uolektį tiesiogiai lygino su Krokuvos uolektimi, kuri buvo ilgesnė už Kulmo uolektį, o padalos-grūdai — taip pat ilgesnės. Jeigu mūsų prielaida

⁷⁶ Stamm E. Miary długości w dawnej Polsce.— Wiadomości służby geograficznej, 1935, rocz. 9, p. 367.

⁷⁷ Stamm E. Z historii matematyki XVII w. w Polsce.— Wiadomości matematyczne, Warszawa, 1936, t. 40, p. 86—87.

⁷⁸ Stamm E. Staropolskie miary.— Warszawa, 1938, cz. 1. Miary długości i powierzchni, p. 18—21, 27—28.

teisinga (jos negalime patikrinti žuvus Naronskio rankraščiu), tai reikėtų skaičiuoti taip: jeigu Kulmo ir Krokuvos uolektys, kaip ir Romos uolektis, buvo dalijamos į 200 grūdų, tai Kulmo uolekties 1 grūdas buvo 0,288117... cm, Krokuvos uolektis — 58,43023 cm ($57,62350 + 0,288117 \times 2,8$), o 1 grūdas — 0,29215116... cm; lietuviška uolektis — 63,88372057... cm ($58,43023 + 0,29215116 \times 18^{2/3}$). Taip apskaičiuotas Krokuvos uolekties ilgis beveik sutapo su Štamo apskaičiuota pagal Czepskio duomenis (1565 m.) Krokuvos uolektimi — apie 58,47 cm (šią uolektį, pagal Naronskio duomenis, Štamas nustatė turinčią 58,6555653 cm).

Štamui Lietuvos izdo komisijos 1765 m. universalas, matyt, buvo žinomas tik iš Čackio, todėl jis neužsiminė apie jos eksplikaciją — 6 colių, arba $\frac{1}{4}$ uolekties, atkarpą. Abiejuose žinomuose egzemplioriuose ji vienodo dydžio — apie 15,9 cm, o visa uolektis turėjo būti maždaug 63,6 cm.

Lagenpušas pateikė dvejopą lietuviškos uolekties ilgį: pagal Čackį (2 Paryžiaus pėdos) ir pagal Izdo komisijos nutarimą ($\frac{1}{10}$ ilgesnė už Krokuvos uolektį), žinomą jam, matyt, taip pat iš Čackio veikalo. Tačiau valako dydį jis nurodė, remdamasis Šahinu, kuris, kaip minėjome, sekė Čackiu⁷⁹.

Štamo išvadą dėl lietuviškos uolekties ilgio bei jo kritiką dėl Čackio teiginių pakartėjo populiariame straipsnyje V. Chomskis⁸⁰, nors jame nėra nuorodos į Štamo darbus.

1781 m. rugpjūčio 28 d. Lietuvos izdo komisija išleido pakartotinį universalą dėl matų⁸¹, prie kurio pridėtos uolekties eksplikacijos tekstas beveik identiškas 1765 m. eksplikacijos tekstui. 1781 m. eksplikacijoje 6 colių atkarpa prieina prie aptrupėjusio lapo krašto. Nepažeisti 5 coliai turi apie 13 cm ir $3\frac{4}{5}$ mm. Šiuo atveju uolektis turėjo būti maždaug 64,2 cm, t. y. apie 6 mm ilgesnė negu pagal 1765 m. eksplikaciją. Šio skirtumo (+0,94%) negalima paaiškinti popieriaus deformacija. Jis atsirado arba dėl neprecizinio spaudos darbo, arba sąmoningai siekiant šiek tiek pailginti lietuvišką uolektį. Minėtose eksplikacijose rašoma, kad iki 1765 m. Lietuvoje vartojamos uolektys nebuvo vienodos: „stambūs pirkliai turėjo ilgesnę, o smulkūs krautuvinkai — trumpesnę uolektį“. Tai patvirtina išlikę nevienodi lietuviškų uolekčių pavyzdžiai Rygos istorijos ir laivybos muziejuje: 62,6; 63,0 ir 63,3 cm. Vienas iš jų pažymėtas 1694 m.⁸²

Labai svarbi 1765 m., taip pat 1781 m. eksplikacijos teksto vieta: „Todėl, taikantis prie Vilniaus rotušės uolekties ir įprastinio didžiuosiuose miestuose mato, o labiausiai atsižvelgiant į plotą žemės sklypų, išmatuotų

⁷⁹ Lagenpušas. Iš matų istorijos.— Žemėtvarka ir melioracija, 1936, Nr. 2, p. 45—47.

⁸⁰ Chomskis V. Senovės matų klausimu.— Astronominis kalendorius. 1960. V., 1959, p. 129—130.

⁸¹ Komisja Rzeczypospolitej Skarbu W. K. Litewskiego [...]. Dan w Grodnie roku 1781 miesiąca sierpnia 28 dnia. Uniwersał Komisji Skarbowej W. K. Lit. względem uregulowania miar, wag i łokci w Prowincji Litewskiej [...]. Eksplikacja miar i wag W. K. Lit. przez Komisją roku 1765 ustanowionych, prawem 1766 utwierdzonych. Spaudinys (4 p.) yra Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Retų spaudinių skyriuje—IV 17582.

⁸² Zemzaris J. Min. veik., p. 205.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje virve, [kurios ilgis] išvestas iš tos uolekties, ir kad būtų galima lengvai be trupmenos gretinti ją su Karūnos uolektimi, toks [matas], sutampantis su didžiųjų miestų uolektimi, nuo šiol įsigali Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje — toks, kad yra $\frac{1}{11}$ dalimi didesnis už Lenkijos uolektį". Taigi 1765 m. nebuvo nustatytas naujas lietuviškos uolekties ilgis, o ji tik buvo unifikauta pagal Vilniaus rotušės etaloną, su kuriuo sutapo didžiuosiuose miestuose naudojamos uolekties ilgis. Eksplikacijos tekstuose esanti nurodymą, kad lietuviška uolektis yra ilgesnė $\frac{1}{10}$ Krokuvos uolekties dalimi, negalima suprasti kitaip kaip $\frac{1}{11}$ dalies suapvalinimą.

Suchanevičius lietuviškos uolekties ilgį nuo 1766 m. nurodo pagal Čackį, o XVI a. uolektį teigia buvus 60,43 cm. Šį dydį jis gavo, pridėjęs prie Krokuvos uolekties (54,94 cm) $\frac{1}{10}$ jos dalį⁸³. Pirmiausia abejotinas šis Krokuvos uolekties ilgis, nes Čackio šaltinyje — 1780 m. M. Didro enciklopedijoje — jis nurodytas dviejose vietose skirtingas, į tai jau atkreipė dėmesį J. Vitkovskis⁸⁴, o antra, neaišku, kuo remiantis manoma lietuvišką uolektį buvus $\frac{1}{10}$ ilgesnę už XVI a. Krokuvos uolektį.

Reikia paminėti dar vieną galimą lietuviškos uolekties variantą pagal Semenavičių ir Naronškį. Semenavičius nurodė tokį lenkiškos uolekties ir Reino pėdos santykį — 1900 : 1000⁸⁵. Lenkiška uolektis, pasak

2 lentelė. Lietuviškos uolekties variantai

Variantas	Kur saugomas uolekties pavyzdys arba kas ir pagal kokį šaltinį apskaičiavo uolekties ilgį.	Ilgis (cm)	Skirtumas tarp variantų (cm)
1	K. Suchanevičius, pagal Čackio Krokuvos uolektį	60,43	
2	Rygos istorijos ir laivybos muziejaus eksponatas	62,6	2,17
3	Taip pat	63,0	0,4
4	Taip pat	63,3	0,3
5	Mes, pagal 1765 m. eksplikaciją	63,6	0,3
6	Mes, pagal J. Naronškį	63,88	0,28
7	Mes, pagal 1781 m. eksplikaciją	64,2	0,32
8	Čackio duomenimis	64,96	0,76
9	Mes, pagal K. Semenavičių, J. Naronškį	65,19	0,23
10	Pagal 1754 m. įstatymą *	65,43	0,24
11	E. Štamas, pagal 1774 m. Krokuvos uolektį	65,50	0,07
12	E. Štamas, pagal J. Naronškį	65,54	0,04

* Žr. šio „Lietuvos istorijos metraščio“ tomą, p. 109.

⁸³ Wierzbowski T. Min. veik., p. 216, 220.

⁸⁴ Witkowski J. Miary długości metryczne i stosunek ich do miar angielskich i dawnych polskich. — Przegląd techniczny, Warszawa, 1903, t. 41, Nr. 6, p. 83.

⁸⁵ Siemienowicz K. Min. veik., p. 127—128.

jo, turėjusi būti 59,632165 cm ($31,38535 \times 1,9$). Vadovaudamiesi Naronskio nurodymu, kad lietuviška uolektis buvo $18\frac{2}{3}$ grūdo ilgesnė už Krokuvos uolektį, analogiškai anksčiau nurodytu būdu skaičiuodami, gausime, jog lietuviška uolektis buvo 65,197837... cm.

Iš viso žinome 12 lietuviškos uolekties variantų (2 lent.). Tarp trumpiausios ir ilgiausios uolekties — 5,11 cm skirtumas. Tačiau dėl minėtų priežasčių negalima laikyti realiais 1, 11 ir 12 variantus. 2—4 variantai, manome, patvirtina nuomonę, jog buvo naudojamos įvairaus ilgio uolektys — trumpesnės už Vilniaus rotušės uolektį. Į pastarosios ilgį realiai gali pretenduoti 5—10 variantai. Tarp jų kraštinių dydžių skirtumas 1,83 cm. Pagal XVIII a. ir ankstesnių amžių matų tikslumą ir jų sugretinimo tikslumą, tai toleruoti nukrypimai. Tačiau tik 8 (Čackio) variantas turi konkretų pagrindą — 2 prancūziškas pėdas. 5—7 ir 9, 10 variantai nuo šio varianto nukrypę $-1,36 \text{ cm} + 0,47 \text{ cm}$. Reikia pridurti, kad nuo XIX a. pradžios šio ilgio uolektis įsitvirtino žinyuose ir buvo taikoma gyvenime. Kad matai XVIII a. pabaigoje būtų pasikeitę, kiti šaltiniai nemini, tarp jų ir šaltiniai apie valstiečių judėjimą.

3 lentelė. Žemės ploto matai

Matai	Valakas	Margas	Virvė ²	Rykštė ²	Uolektis ²	Rykštelė ²
Lietuviški						
m ² ,	313679,36485	7122,645495	237,421517	23,742151	0,422082	2,374215
arba	21 ha 36 a	71 a	2 a			
	79,36485 m ²	22,645495 m ²	37,421517 m ²			
Naujieji lenkiški						
m ² ,	167961,6	5598,7	1866,24			
arba	16 ha 79 a	55 a 98,7 m ²	18 a 66,24 m ²	18,6624	0,331776	0,186624
	61,6 m ²					

Lietuviškas valakas — 19,55814 deš., arba 19 deš. 1339,543816 sks.²

Lietuviškas margas — 0,651938 deš., arba 1564,651461 sks.²

Naujasis lenkiškas valakas — 15,373581 deš., arba 15 deš. 896,594522 sks.²

Naujasis lenkiškas margas — 0,512453 deš., arba 1229,886484 sks.²

Taigi lietuviška uolektis XVI—XIX a., o gal ir anksčiau, buvo 64,967886... cm. Pagal ją apskaičiuotas valako, margo ir jo padalinių dydis nurodytas 3 lent. Į ją įtraukėme ir duomenis apie naująjį lenkišką valaką, kuris buvo naudojamas Užnemunėje 1820—1849 m., o neoficialiai ir vėliau. Lietuviškus ir lenkiškus matus sąlyginame ne tik su metriniais, bet ir su rusiškais matais.

Leonas Mulevičius

Kardas

Kardas — vienašmenis, ilgas, lenktas kertamasis ginklas, kurio rankena su geležte sudaro mažą kampą — galėjo pasiekti Lietuvą dviem keliais. Apie X a. iš klajoklių jį žinojo rusai¹. „Būtųjų laikų pasakojimas“ vartoja nuo to laiko nepasikeitusį ir bendrą visiems slavams

¹ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие.— М.—Л., 1966, вып. 1. Мечи и сабли IX—XIII вв., с. 62.

terminą *sablia*². Kumunų ir totorių kardus vaizduoja XIV a. trečio ketvirčio vengrų miniatiūros³. Čekijoje kardas žinomas XV a. pradžioje, į kur jis atėjo veikiausiai iš Vengrijos, o 1468 m. šaltiniai paliudija slaviską terminą *šavle*⁴. Tai vienas kelias, kur pagrindinis tarpininkas buvo rusai ir totoriai.

Kitu vėlesniu keliu kardas skverbėsi kur kas intensyviau. XV—XVI a. pirmoje pusėje Vengrijoje ir Lenkijoje plito turkiško tipo kardas⁵, pasiekęs ir Lietuvą. Čia tarpininkas buvo lenkai. Nuo XVI a. pabaigos kardas nurungė kalaviją Lenkijoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁶.

Žodis *kardas* į lietuvių kalbą taip pat pateko iš lenkų⁷, tačiau lenkų kalboje juo buvo vadinamas visai kitoks ginklas.

Viduramžių Europoje buvo žinomas trumpesnis už įprastinį kalaviją, kai kada į galą net paplatintas, vienašmenis kalavijas⁸. Būdinga, kad italų renesanso tapyboje ši forma suvokiama kaip egzotiška, taikoma siužetams, susijusiems su tolimais geografiniais atstumais arba tolima chronologija⁹. Kitąsyk, praplatinant ar nepraplatinant galą, ginklas užriečiamas, pasitaiko jų didelių, ilgiu prilygstančių kalavijui¹⁰. Vyrauja nuomonė, kad šitoks ginklas kilo iš durklo¹¹. Čekų kalboje jis vadinamas *tesak*, lenkų *tasak*, vokiečių *der Dussack*, anglų *falchion* ir prancūzų (be kitų terminų) *fauchon* rodo užuominą į ginklo išrietimą, o pats pavadinimas vestinas iš romėnų *dalginio kalavijo* (ensis falcatus)¹². Čekų XVI a. tapyboje išryškėja šito ginklo formų gama: nuo durklo siek tiek užriestu galu iki ilgo riešto kalavijo plėtėjančiu galu¹³. Čekijoje gal net ryškiau šis ginklas siejamas su Rytuose lokalizuojamų siužetų legendomis — šv. Barboros¹⁴ (Nikomedija M. Azijoje) ir šv. Baltramiejaus (Armėnija)¹⁵. Pastarojo šventojo atributas — riestas plėtėjantis kalavijas arba

² Полное собрание русских летописей.— Спб., 1846, т. 1, с. 7: «Мы ся доискахом оружьем одиною стороною, рекме саблями, а сих оружье обоюду остро, рекме меч».

³ Kajzer L. Węgierskie Chronicon pictum i wartośc jego miniatur jako źródeł do historii uzbrojenia.— Kwartalnik historii kultury materialnej (toliau — KHKM), 1974, rocz. 22, Nr. 1, p. 27—30, 36.

⁴ Denkstein V. Elementy wschodnie i zachodnie w czeskim uzbrojeniu XV wieku.— KHKM, 1973, rocz. 21, Nr. 2, p. 283—284.

⁵ Nadolski A. Polska broń. Broń biała.— Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1974, p. 72—73.

⁶ Ten pat, p. 79.

⁷ Būga K. Rinktiniai raštai.— V., 1961, t. 3, p. 707.

⁸ Głosek M., Kajzer L. Miecz św. Piotra z Katedry Poznańskiej.— KHKM, 1973, rocz. 21, Nr. 2, p. 234—240.

⁹ Oertel R. Frühe italienische Malerei in Altenburg.— Berlin, 1961, p. 204, pav. 88a (Mikalojaus Džiolfino [Giolfino; 1476—1555] scena iš Romos istorijos).

¹⁰ Ten pat, p. 143—145, pav. 58 (Brolis Angelikas Fjezoliškis [1418/23—1455]; Бошкoвич М. Ранняя итальянская станковая живопись.— Будапешт, 1966, с. 19, репр. 37 (Luko di Tomės dirbtuvė [XIV a.]).

¹¹ Denkstein V. Min. veik., p. 284.

¹² Głosek M., Kajzer L. Min. veik., p. 234—235. Čia dar galima pridėti rusų «тесак» — žr. Словарь русского языка / Составил С. И. Ожегов.— М., 1953, с. 736.

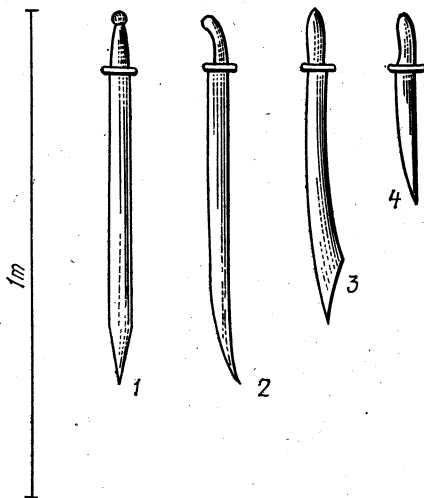
¹³ Pešina J. Tafelmalerei der Spätgotik und Renaissance in Böhmen 1450—1550.— Prag, 1958, pav. 145 (Litomeržicų altorius [po 1500 m.]), 268 (monogramininkas I. W. [po 1540 m.]), 274 (tas pats [1544 m.]).

¹⁴ Žr. 13 išn. 2 ir 3 poz.

¹⁵ Lietuviškoji enciklopedija.— K., 1934, t. 2, p. 974, 1231.

peilis platėjančiu galu¹⁶. Peilio atributo nelogiškumą (Baltramiejui buvo nukirsta galva) paaiškina siužeto apie Malchaus ausies nukirtimą ikonografijos ir terminijos analizė: graikiškame Naujojo testamento tekste čia minimas peilis, o lotyniškame — kalavijas; senų lenkiškų vertimų dviejose evangelijose ir rašoma *peilis*, o dviejose — *kalavijas*¹⁷. Panašiai ir čekų tapyboje Malchaus ausis kertama arba tiesiu ilgu, arba riestu trumpu kalaviju¹⁸. Vadinasi, turint galvoje tiek peilį, tiek kalaviją, vartojamas netobulas terminas ir juo apibūdinamas išlenktas, apytrumpis kertamasis ginklas. Šv. Baltramiejaus atributinis peilis yra šio netobulumo perkėlimas į tapybą. Kalaviją riestu platėjančiu ar neplatėjančiu galu (rankena nesudaro kampo su geležte) vaizduoja ir lenkų šv. Baltramiejaus ar šv. Barboros ikonografija¹⁹.

Lenkijoje šitas gana įvairių formų, nepriskiriamas nei kalavijui, nei kardui ginklas buvo laikomas plebėjišku ir vadinamas *kord*²⁰. Toks šių ginklų pavadinimas į lenkų kalbą pateko per vengrus; jis minimas 1279 ir 1432 m. lenkų šaltiniuose²¹. Kaip matome, patekęs į lietuvių kalbą, šis pavadinimas ilgainiui prigijo visai kitam ginklui, lenkiškai vadinamam *szabla*.

Kertamieji ginklai: 1 — kalavijas, 2 — kardas,
3 — karduklis, 4 — kardokšnis

¹⁶ Friedl A. Magister Theodoricus.—Prag, 1956, pav. 33 (Karlšteino koplyčia; meistras Teodorikas [XIV a. vid.]); Matejček A., Pešina J. Gotische Malerei in Böhmen. Tafelmalerei 1350—1450.—Prag, 1955, p. 65, pav. 135 (Jono Jerzeniškio epitafija [1395 m.]); Pešina J. Min. veik., pav. 51 (Hlubokos epitafija [1486 m.]).

¹⁷ Głosek M., Kajzer L. Min. veik., p. 234—240.

¹⁸ Pešina J. Min. veik., p. 232 (Boudnicų altorius [1522 m.]), 301 (Časlavo plokštė [po 1530 m.]).

¹⁹ Muzeum narodowe w Krakowie. Polska sztuka cechowa. 16 składanek.—Warszawa, 1957, Malarstwo 1 pol. XV w (Didžiosios Kamionkos altorius), Tryptyk Michała Lancza z Kitzingen (1521 r.).

²⁰ Głosek M., Kajzer L. Min. veik., p. 237—240.

²¹ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.—Warszawa, 1970, p. 256.

Ilgį peiliiai, kuriais buvo galima net ir kirsti, randami Lietuvos teritorijoje iš pirmųjų mūsų eros amžių²². Žemgalių kultūrai būdingi platūs vienašmeniai kalavijai²³. Vadinas, ir Lietuvoje, dar nesusikūrus klasiinei visuomenei, jau susiduriame su įvairiomis lenkiškai vadinamo *kord* ginklo formomis: XVI a. kariuomenės surašymuose jis aiškiai skiriamas nuo kalavijo ir kardo (*sablia*)²⁴. 1528 m. surašymo išangoje net leidžiama kalaviją pakeisti ginklu „kord“²⁵. I Lietuvos Statute šis terminas lotyniškai verčiamas *peiliu* ar *durklu* (*culter*)²⁶. Paplito šis ginklas ir buityje, ir taip pat skiriamas nuo kalavijo bei kardo dabartine prasme (*szabla*)²⁷. Pavardė Polukordas rodo, kad būta įvairių šio ginklo atmainų.

Lietuvių liaudies dainose susiduriame ir su *kardo*, ir su *šoblės* terminais, abu jie vartojami kaip sinonimai; „kardas“ kabinamas, jis švytuoja, jis apibendrintai priešpastatomas patrankoms, juo kapojama, kertama²⁸. Vadinas, *kardas* jose suvokiamas jau mūsų dienų prasme. Nelengva pasakyti, kada šis vaizdinys susiformavo, nors neabejotinai su Šiaurės karo realijomis susiję dainų pavyzdžiai pateikia kaip tik šitokią požiūrį²⁹.

M. Daukšai kertamojo ginklo vaizdinys aiškiai asocijuojasi su kalaviju³⁰. Juo užsimoja net Abraomas, aukodamas Izaoką, nors šiaip Abraomo atributikoje kaip tik dažnokai pasitaiko egzotiškasis ginklas, siejamas su lenkiškais pavadinimais *kord* ar *tasak* (plg. T. Rigio darbo Abraomo skulptūrą Vilniaus katedros fasade³¹). Małchaus ausies istorijoje M. Daukša irgi dažniausiai išsiverčia su *kalavijo* (beje, ištraukiamo iš makštų) terminu³². M. Petkevičius šiuo atveju vartoja polonizmą „mečius“ (priešiniame lenkiškame tekste ginklas apskritai neminimas), tačiau 42 Dovydo psalmėje *miecz* verčia į *kalaviją*³³. M. Mažvydas neužsimena apie šį mūsų klausimu iškalbingą epizodą, bet ir jis vartoja žodį „kala-

²² Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai.—V., 1968, p. 48, 52, 80, 83, 94, 107—110, 134—135, 157, 167.

²³ Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje.—V., 1978, t. 1, p. 5.

²⁴ Русская историческая библиотека. Т. 33. Литовская метрика.—Пб., 1915, т. 1, ч. 3, с. 568—569; «Петр Войтехович поставил коней 5—три кони добрых, а два коники малых, на всех пнцр., пр. согай, саб., рогати. Тот же Петр Войтехович поставил драби 2 з рогати., 3 мечи. . . Лаврин Лукашевич кляча, каф., рогат., кор».

²⁵ Ten pat, p. 7: «Меч, або корд».

²⁶ Статут Великого Княжества Литовского 1529 года.—Минск, 1960, с. 42; Zbiór praw litewskich, od roku 1389 do roku 1529.—Poznań, 1841, p. 170.

²⁷ Русская историческая библиотека. Т. 20. Литовская метрика.—Пб., 1903, т. 1, с. 263, 276, 293, 338—389, 404, 589, 590, 591, 1275, 1387, 1399, 1404.

²⁸ Krištopaitė D. Lietuvių liaudies karinės istorinės dainos.—V., 1965, p. 43, 78, 79, 87, 89, 99, 149; Juška A. Lietuviškos dainos.—K., 1954, t. 3, p. 72, 74, 96.

²⁹ Juška A. Min. veik., p. 118: „Jokim, jokim // ik Rasėjniu miestą // ...Kaip prijójom // Rasėjniu miesteli, // Taj mes stójom // Pirmiausį puikėlį // *. Su muškiétoims // Ļabaj mosudami, // Su kardélejs // Smárkej švajstýdami // ...Su kardélejs // Kojéles kapóju. // Taj vis Lénkus // Mes vis pajímdami // Ir į túrmą // Jau įsodinami. // Gendrolúkas, // Zuvédrų karálus // Apvajavóju // Vísá Lenku zéme“.

³⁰ Daukšos Postilė: [Fotografuotinis leidimas.] (toliau — DP).—K., 1926, p. 156; „mokitinei noredami io gint /klauses/ ieij lieptų iemus kaławijéjs gintis [...] kuris kaławią iztrauke iz maksztų ant artimo [...] tassai yra wertas 'dant nug kaławiiio prazutų“.

³¹ Kitkauskas N. Vilniaus katedra.—V., 1976, p. 41.

³² DP, p. 154. Plg. 30 išn.

³³ 1598 metų Merkelio Petkevičiaus Katekizmas: [2 leidimas (fotografuotinis)].—K., 1939, p. 59v, 60, 159v, 160.

vijas"³⁴. Tą patį galima pasakyti apie S. M. Slavočinskį³⁵. D. Kleino gramatikoje minimas tik kalavijas³⁶. Būdinga, kad J. A. Giedraičio Naujojo testamento leidime (1816 m.) visose keturiuose evangelijose Malchus ausis nukertama kalaviju³⁷. Visa tai parodo, kiek *kalavijo* sąvoka buvo vartojama XVI a. lietuvių leksikoje ir kiek ši tradicija paveikė net ir vėlesnę literatūrą.

Vis dėlto M. Daukša žino ir terminą *kardas*, ir pavartoja jį būtent Malchus ausies istorijoje³⁸. Žinant visą šitos istorijos problematiką, galima tvirtinti, kad M. Daukšos *kardas* atitinka lenkų žodį *kord*, o ne *szabla*. Tai patvirtina ir K. Sirvydo žodynas: K. Sirvydas vartoja sąvokas *kalavijas* (lenk.—miecz) ir *kardas* (lenk.—kord), o lenkų žodį *szabla* verčia *lenktinis kaławijas*³⁹. Vadinasi, XVI a. ir XVII a. pradžioje *kardas* lietuvių kalboje buvo vartojamas dar ne dabartine prasme.

Šiandieninės *kardo* prasmės, be abejoj, nėra reikalo keisti, bet aptarta šito termino praeitis verčia ieškoti lietuviško atitikmens XVI a. baltarusiškų ir lenkiškų šaltinių žodžiui *kord*, taip pat ir lietuviškų tekstų *kardui*. Juo galėtų būti šia prasme ir vartojamas žodis *kardokšnis*⁴⁰. Tik čia dar reikalinga viena išlyga: ginklo, kuriam norėtume taikyti šį terminą, formos labai įvairios, labai įvairūs ir jo dydis. Lenkų specialistai skiria jas būtent pagal matmenis: didesni ginklai vadinami *tasak*⁴¹, o mažesni — *kord*⁴². Manytume, kad šitaip reiktų padaryti ir lietuvių kalboje. Žodžiui *tasak* siūlytume lietuvišką atitikmenį *karduklis* *.

Taigi reziumuojant lieka apibrėžti šiuos kertamųjų ginklų pavadinimus:

1. Kalavijas (pav., 1)
2. Kardas (szabla; pav., 2)
3. Karduklis (tasak; pav., 3)
4. Kardokšnis (kord; pav., 4)

Stasys Lazutka,
Edvardas Gudavičius

³⁴ Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams / Spaudai parūpino Dr. Jurgis Gerullis.—K., 1922, p. 516—517, 520.

³⁵ Slavočinskis S. M. Giesmės tikėjimui katalickam priderančios.—V., 1958, p. I 52, I 75, II 9.

³⁶ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika.—V., 1957, p. 96. (Lotyniškas atitikmuo — gladius.)

³⁷ Naujas istatimas Jezaus Christaus wieszpaties musu Lietuwiszku / Lezuwiu izgulditas pas Jozapa Arnulpa Giedrayti.—V., 1816, p. 46, 78, 131, 170.

³⁸ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas.—V., 1979, p. 121, 170, 529.

³⁹ DP, p. 156: „emes kārda / nukirto dėszinę ausi Malchuszui“.

⁴⁰ Lietuvių kalbos žodynas.—V., 1959, t. 5, p. 274. Autoriai dėkoja kalbininkui J. Klimavičiui už konsultacijas šiuo klausimu. Šiuo metu kardokšnis apibūdinamas kaip dviašmenis ginklas, bet tai jau vėlesnės raidos padarinys, kaip matyti iš rusiško termino *recak* apibūdinimo — žr.: Rusų—lietuvių kalbų žodynas.—V., 1967, t. 2, p. 501.

⁴¹ Varšuvos Archeologijos muziejus (Muzeum archeologiczne), Nr. MNS/A/12999, MNP 19/2:19, MNN 9818.

⁴² Ten pat, Nr. MWP 24161, MWA 150.

* Autoriai už jo pasiūlymą dėkoja filol. m. k. K. Gaiveniui.

Keletas sfragistikos terminų

Lietuviškojoje istoriografijoje pagalbiniai istorijos mokslai užima kur kas kuklesnę vietą negu kitos istorijos mokslo šakos. Dėl to, nagrinėjant atskiras problemas, kyla nemažai klausimų, susijusių su kitakalbių šaltinių terminija. Šiuo požiūriu istorijos terminų žodynas, kurio sudarymo principus preliminariai aptarė ist. m. dr. Leonas Mulevičius¹, teikia daug vilčių. Atsiranda galimybė iš naujo apsvarstyti jau vartojamus terminus ir tuo pačiu parinkti tinkamus lietuviškus atitikmenis tiems pas kaimynus nusistovėjusiems terminams, kurių mūsų istoriografijoje dar nėra. Šiame straipsnyje norėtume aptarti keletą sfragistikos terminų.

Sfragistikos tyrinėjimo objektas antspaudas istoriografijoje dažniausiai nagrinėjamas kartu su dokumentu, prie kurio jis prikabinatas arba prispaustas. Taigi jis dažniausiai ir suprantamas kaip neatskiriamas dokumento legitimacijos ar kontrolės atributas². Kartu turime įrankį, kuriuo atspaudžiamas antspaudas. Jis seniau ir dabar raštinėse, o iš čia ir šaltiniuose, vadinamas taip pat antspaudu³. Šitoks antspaudo sąvokos dvireikšmiškumas žinomas ne tik lietuvių, bet ir kitose kalbose⁴, taip jį paveldėjo senoji, o iš dalies ir dabartinė istoriografija⁵. Žinoma, praktikoje tokią padėtį galima pateisinti, kadangi kiekvienu konkrečiu atveju aiškiai pasakoma ar iš konteksto išaiškėja, kas turima galvoje⁶, bet toks dvilypumas pasidaro painus mokslinėje literatūroje, kai tarp abiejų tyrinėjamų objektų išryškėja medžiagos, gamybos būdo, funkciniai ir pagaliau chronologiniai skirtumai. Pastarieji ypač pastebimi miestų sfragistikoje, kai chronologinės ribos tarp antspaudo spaudo ir pačio antspaudo yra kelių šimtų metų, ir todėl atsiranda stilistinių anachronizmų. Dėl to mokslinėje literatūroje *antspaudo* terminas buvo išskaidytas į *antspaudo (sigillum, das Siegel, pieczęc, печать)* ir *antspaudo spaudo (der Siegelstempel, das Petschaft, tlok pieczętny, утамн)* arba tiesiog *spaudo* terminus.

Skirtumą tarp antspaudo ir spaudo jau darė Jonas Basanavičius. Jis

¹ Mulevičius L. Reikia istorijos terminų žodyno.—Lietuvos istorijos metraštis, 1980 metai, V., 1981, p. 96—105.

² „...unsir Ingesigel an desin brif lasin hengin...“ (Kodex dyplomacyzny Litwy. Wyd. E. Raczyński.—Wrocław, 1845, p. 55); „...sigillum nostrum est appensum...“ (ten pat, p. 267); «...даль сей мой листъ подь своею властьюю печатью...» (Акты издаваемые виленскою комиссиею для разбора древнихъ актов.—Вильна, т. 20, с. 103).

³ «Маеть въ себе пань Рачко печать матки нашое небожницы...» (Русская историческая библиотека. Т. 20. Литовская метрика.—Пб., 1903, т. I, стб. 342); «...не маючи при себе на сес час печатей своих...» (Lietuvos TSR CVIA, f. 716, Tiškevičiai, ap. 2, b. 80, l. 217).

⁴ Советская историческая энциклопедия.—М., 1971, т. 13, стб. 993; Słownik języka polskiego.—Warszawa, 1979, t. 2, p. 649; Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden.—Wien—Zürich, 1980, t. 5, p. 2396.

⁵ Jonynas I. Vytauto ženklas.—Vairas, 1930, Nr. 3, p. 499, 505; Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.—V., 1976, t. 1, p. 271; Merkys V., Samalavičius S. Senųjų Vilniaus iškabų simbolika.—Architektūros paminklai, 1977, t. 4, p. 83—85, 87—104.

⁶ Plg. 3 ir 4 išnašas.

antspaudą vadino *sigilio atspauda*, o spaudą — *žymespaudžiu*⁷. Ona Maksimaitienė, tyrinėjusi 1863—1864 m. sukilimo Lietuvoje organizacijos antspaudus, antspaudą vadina *atspaudu*, o spaudą — *antspaudu*⁸. Pastarasis taip vadinamas ir kai kuriuose muziejinių darbuose⁹. Kaip matome, antspaudas nors ir negausioje lietuviškoje sfragistinėje literatūroje vadinamas keliais vardais: *atspauda*, *atspaudu* ir *antspaudu*. Be abejo, iš jų tinkamiausias paskutinysis *antspaudo* terminas, juo labiau kad jis pelnytai išsikovojo sau vietą Lietuvos sfragistikoje ir nėra reikalo jo keisti.

Įrankio, kuriuo atspaudžiamas antspaudas, pavadinimas dar labiau įvairuoja. Be jau minėtų „žymespaudžio“ ir „antspaudo“, literatūroje pasitaiko terminų *antspaudo šampas*¹⁰ ir *spaudas*¹¹. Kuris iš šių terminų labiausiai tiktų mūsų atveju?

J. Basanavičius vartotas *žymespaudis* per siauras. Terminas *žymė*, *žymuo* jau naudojamas heraldikoje, turi aiškiai apibrėžtą reikšmę¹². Tiesa, J. Basanavičiui *žymė*, o Ignui Jonynui *ženklas* atstojė herbo sąvoką¹³, bet ir šiuo atveju *žymespaudis* neatspindi visos antspaudų įvairovės, kadangi, be herbų, antspauduose pasitaiko įvairių įrašų, vaizdų, portretų ir kitų žmogaus, taip pat gamtos kūrinų. Atkrita ir *antspaudas*, nes jis turi kitą, jau mūsų aptartą reikšmę. *Antspaudo šampas* yra vokiškojo *der Siegelstempel* vertimas. Jis vienareikšmis lietuviškesniam *antspaudo spaudui* arba tiesiog *spaudui*, kuris ir siūlytinas vartoti sfragistinėje literatūroje. Antra, *spaudas* yra bendresnė, nesukonkretinta sąvoka, palyginti su *žymespaudžiu*. Jis gali būti vartotas bet kokios rūšies ir tipo antspaudų gamybos įrankiui pažymėti. Vadinasi, spaudas (1 pav.; Telsių kraštotyros muziejus, inv. Nr. 2834) yra įrankis antspaudui atspausti, o antspaudas — tai, kas atspaudžiama spaudu (2—16 pav.).

Antspaudo plotas vadinamas *lauku*. Jis dažniausiai užpildomas įvairiausiai piešiniais ir įrašais, kurie, vienas kitą papildydami, nurodo antspaudo savininką, paskirtį, rūšį, tipą ir kt. Sudėtingoje vokiečių sfragistikoje antspaudų įrašai (*die Inschriften*) skirstomi į *užrašus antspaudų centre* (*die Aufschrift*, *die Überschrift*) ir *užrašą palei antspaudo kraštą* (*die Umschrift*)¹⁴. Pirmieji aiškina antspauduose pa-

⁷ Basanavičius J. Karaliaus Mindaugo žymespaudis (sigilis).— Kn.: Lietuvių tauta. V., 1907, kn. 1, d. 1, p. 139; Plg. Jo paties. Kunigaikštis Keistutis ant savo žymespaudžių.— Rinkiniai raštai. V., 1970, p. 105—108.

⁸ Maksimaitienė O. 1863—1864 m. sukilimo Lietuvoje organizacijos antspaudai.— MADA, 1966, 3(22), p. 121—131.

⁹ Mažeikienė O. 1918—1919 m. Tarybų Lietuvos centrinių valdžios organų antspaudai, esantys LTSR istorijos ir etnografijos muziejuje.— Muziejai ir paminklai, 1980, t. 2, p. 23—27.

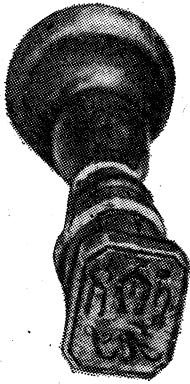
¹⁰ Gudavičius E. Žymenys ir ženklai Lietuvoje XII—XX a.: Apybraiža.— V., 1980, p. 109.

¹¹ 1863 metų sukilimo medžiaga Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejuje: Katalogas / Sudarė L. Gaigalienė.— V., 1978, p. 12—13, 38.

¹² Gudavičius E. Min. veik., p. 81—82. „Žymens“ terminą, kaip pasakė autorius, pasiūlė Angelė Vyšniauskaitė.

¹³ Basanavičius J. Karaliaus Mindaugo... p. 139—140; Jonynas I. Min. veik., Nr. 3, p. 499, 501; Nr. 5, p. 133, 135; Nr. 6, p. 206, 215, 218.

¹⁴ Seyler G. A. Geschichte der Siegel.— Leipzig, 1894, p. 347—365; Ilgen T., Gritzner E., Friedensburg F. Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte.— Aufl. 2.— Leipzig—Berlin, 1912, p. 48—49.

1 pav.

sitaikančius piešinius, antrieji — antspaudo paskirtį. Pastarieji kaimyninės Lenkijos LR ir tarybinėje istoriografijoje be užrašo (*napis, нагнучь*) dar vadinami *legenda*¹⁵. Lietuvos sfragistikoje vartojami *įrašo*¹⁶, *užrašo*¹⁷, *parašo*¹⁸ ir *legendos*¹⁹ pavadinimai. Siekdami vienodumo, įrašus, kurie dažniausiai išsidėsto vienu ar keliais koncentriniais žiedais palei antspaudo kraštą ir nurodo antspaudo savininką, rūšį, paskirtį bei kitus su antspaudo paskirtimi susijusius duomenis, siūlytume vadinti *legenda*. Panašia prasme šis terminas vartojamas numizmatikoje²⁰.

Legenda juosia antspauduose esančius piešinius (*imago, das Siegelbild, wyobrażenie napieczętnie, узор-раженне*), lietuviškoje istoriografijoje vadinamus *antspaudu atvaizdu*²¹ ir *antspaudu vaizdu*²². Abu šie lietuviški žodžiai daugiau atspindi antspaudo visumą, t. y. ir legendą, ir piešinį. Ne visai tinkamas būtų ir daugiau reikšmis *piešinio* terminas. Dėl to manytume, kad tikslinga antspauduose esantiems piešiniams apibūdinti vartoti naują, filologijos mokslų kandidato Kazio Gaivenio pasiūlytą, *vaizdulio* terminą.

Sfragistikoje antspaudai pagal vaizdulus klasifikuojami į keturias grupes, o grupėse — į tipus²³. Kadangi šie klausimai pas mus netyrinėti, tai čia tik nurodysime bendriausius klasifikavimo principus, iliustruodami juos Lietuvos ikonografinė medžiaga*.

1. Rašmeniniai antspaudai (das Schriftsiegel, pieczęć pismowa) tėra vieno tipo. Tai antspaudai su devizais ir sentencijomis, monogramomis ir inicialais (2 pav.; Vilniaus vaito Nikodemo Pžemeneckio, monograminis, 1781 m.), pilnais institucijų ar asmenų pareigybių pavadinimais (3 pav.; 1863 m. sukilimo, institucijos pavadinimas).

¹⁵ Gumowski M., Haisig M., Mikucki S. Sfragistyka.—Warszawa, 1960, p. 160—166; Янин В. Л. Актовые печати древней Руси X—XV вв.—М., 1970, т. 1. Печати X—начала XIII в., с. 15, 17 и др.

¹⁶ Maksimaitienė O. Min. veik., p. 121—131; Merkys V., Samalavičius S. Min. veik., p. 84—85, 88—104; 1863 metų sukilimo medžiaga..., p. 13; Mažeikienė O. Min. veik., p. 23—27.

¹⁷ Jonynas I. Min. veik.; Galkutė G. Vilniaus chirurgų brolija.—Mokslas ir gyvenimas, 1971, Nr. 1, p. 44; Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1, p. 271.

¹⁸ Basanavičius J. Karaliaus Mindaugo..., p. 140; Jo paties. Kunigaikštis Keistutis..., p. 105; Ilgūnas J. (Vaivadiškis). Lietuvos valstybės ženklų kilmė.—K., 1938, p. 32—57.

¹⁹ Karazija P. Aluonos Šklėrių ir Krūminių monetų lobiai.—K., 1941, p. 7, 69; Rimša E. Vilniaus miesto herbas.—Jaunųjų istorikų darbai, V., 1982, kn. 4, p. 101—103.

²⁰ Karazija P. Min. veik., p. 7, 56, 70; Michelbertas M. Sulažolių km. (Klaipėdos raj.) I—III amžių Romos monetų lobis.—MADA, 1964, 1(16), p. 55—59; Jo paties. Kauno m. III—V amžių monetų lobis.—MADA, 1966, 1(20), p. 50, 52—53.

²¹ Jonynas I. Min. veik., Nr. 5, p. 128; Dobužinskis M. Vytis.—K., 1933, p. 9.

²² Merkys V., Samalavičius S. Min. veik., p. 88—104.

²³ Ilgen T., Gritzner E., Friedensburg F. Min. veik., p. 37; Gumowski M., Haisig M., Mikucki S. Min. veik., p. 155—156.

* Nuotraukos autoriaus.

2 pav.

3 pav.

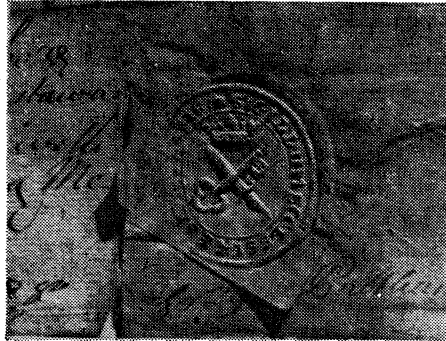

4 pav.

2. Vaizdiniai antspaudai (das Bildsiegel, pieczęć obrazowa) skirstomi į keletą tipų: a) topografinį (4 pav.; Klaipėdos komituro, 1409 m.), b) fantastinį (5 pav.; Vištyčio miestas), c) ėagiografinį (6 pav.; Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios, 1788 m.), d) daiktinį (7 pav.; 1744 m. Vilniaus račių-karietininkų cecho). Pastarajam, be namų apyvokos reikmenų ir kitų dirbinių, priklauso flora ir fauna (8 pav.; Lukašo Petraškos, Šiluva, 1526 m.).

5 pav.

6 pav.

3. Portretiniai antspaudai (das Porträtsiegel, pieczęć portretowa) taip pat skirstomi į keletą tipų: a) antikinių, arba antspaudus su geomomis (9 pav.; LDK rūmų arklidininko Jokūbo Kuncevičiaus (?), XVI a. pirmoji pusė), b) majestotinių (10 pav.; Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio, 1433—1434 m.), c) raitelio (11 pav.; Trakų kunigaikščio Vytauto, 1384—1385 m.), d) pėsčiojo (12 pav.; Trakų kunigaikščio Kęstučio, 1379 m.), e) pontifikalinių (13 pav.; 1507 m. Vilniaus katedros).

7 pav.

8 pav.

9 pav.

10 pav.

11 pav.

12 pav.

13 pav.

14 pav.

15 pav.

16 pav.

4. Herbiniai antspaudai (das Wappensiegel, pieczęć herbowa, гербовая печать) — vieno tipo. Jų vaizduliuose pasitaiko tik herbo figūra (14 pav.; Bogdano Kudrevičiaus, Kauno pavietas, XVI a. pirmoji pusė), herbas be šalmo arba tik šalmas su jo atributika (15 pav.; Vilniaus vietininko Jokūbo Novickio, 1554 m.), pilnas herbas (16 pav.; Vilniaus vaito Mataušo Borzimovskio, 1590 m.).

Edmundas Rimša